

Համեստ դասակարգ մը միայն մնացած էր խասգիւղ, արհեստաւոր հայ ժողովուրդ մը, որ սակայն հակառակ իր նիւթական շատ անձուկ կացութեան կը շարունակէր իր եկեղեցին ու դպրոցները շէն պահել:

Բաւական ընդարձակ, բայց շատ անխնամ թողուած գերեզմանատուն մը ունի Հասթէօյ, գիւղի տուններուն շատ մօտիկ, ուր թաղուած են կարեւոր անձնաւորութիւններ, որոնց շերտներէն մեծ մաս մը ժամանակին Եկեղեցւոյն շինութեանը գործածուած, հազիւ քանի մը հատը կը մնան դեռ կանգուն:

Հոն թաղուած են՝ բացի Եպիսկոպոս Սամուէլ Երզնկացիէ եւ Կարապետ Վ. Շահնաւարեանէ, զորս յիշած եմ վերեւ, Երաժշտագէտ Զէննէ Պօղոս († 1826)¹, Մկրտիչ ամիրայ Ճէղայիրեան († 1 Ապրիլ 1861), Օրացոյցագիր Տէր Երեմիա խասգիւղի († 19 Ապրիլ 1880), Տէր Գէորգ Բահանայ Արծրունի հարկւրամեայ վախճանած 3 Յունուար 1894ին, Երկրաբան եւ նախարար Գր. Աղաթոն († 22 Ապրիլ 1868), Մկրտիչ Աղաթոն († 23 Նոյեմբ. 1890), Դիտ. Անդրէաս Փոփովիչ († 17 Սեպտ. 1858), Առաքել Ալթուն Տիւրքի († 26 Մայիս 1886), Զափագէտ Սիմոն Միքայէլեան († 14 Օգոստոս 1878)², Գաբրիէլ Երամեան Երաժիշտ († 13 Հոկտ. 1862) նոյնպէս 1763ին հաւատքի համար գլխատուած նահատակ Մարտիրոս պատանին:

(Շարունակելի): ԴԿՏ. ՎԵՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ



ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Թ. Ն. Գ. — Եզրապոսի Հայոց հին եւ արդի եկեղեցիները եւ պատմութիւն շինութեան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ նորաշէն եկեղեցւոյ Գահիրէի: Տպարան՝ Յարէթ-Պաղտասար: Գահիրէ 1927:

Ամփոփ ու խնամեալ աշխատանք 122 մեծագիր էջերով, ուր Թորգոմ Սրբազան Գուշակեան եզրապոսի գաղութին կանգնած կամ ստացած եկեղեցիներու եւ մա-

1225 + 551 = 1776. ուրիշ «Ս. Ստեփաննոս» եկեղեցին շինութենէն 48 տարի յետոյ շինուած է աղբիւրս:

¹ Շար. Հայ Կենսագրութեան, Արթ. Այվազեանի, 1893, Պրակ. Ա. էջ 123:

² Արթագրութեան Աղբ. Ժողով, Նիսա՝ 1878. էջ 114-115:

տուներու պատմական նկարագրութիւնը կու տայ: Այս աշխատութենէն կ'իմանանք թէ արդէն ժ. դարուն եզրապոսի մէջ Հայեր կը գտնուէին, որոնք իրենց կազմակերպուած գաղութ՝ ԺԱ. դարէն սկսեալ կարեւոր դեր մը կը խաղան եզրապոսի կառավարութեան մօտ իրենց հայ վարդապետ (վեպեր) միջոցաւ: Եթէ Մատթէոս Ունհայեցիի վկայութիւնը, որուն համեմատ Հայերը ԺԱ. դարուն վերջերը Եզրապոսի մէջ 30.000 ընտանիք կը հաշուուէին, Հայկազունցիներն ալ համարինք, սակայն եւ այնպէս ան կը մնայ անպայման թէ նոյն ժամանակները բաւական հոծ գաղութ մը ունէինք այդ երկրին մէջ:

Հայ եւ եզրապոսի պատմագիրներու համաձայն՝ միայն Փաթիմեանց շրջանին, այսինքն 1074—1177 տարիներու ընթացքին, հայերը Եզրապոսի մէջ 35 եկեղեցի եւ վանք ունեցած են: Հեղինակը՝ խղճամիտ բանասէրի հոգածութեամբ մի առ մի դասաւորած է յանուանէ ծանօթ բոլոր եզրապոսի եւ եկեղեցիներն ու մատուռները, յաճախ իր ուսումնասիրութեան էջերն անոնց լուսատիպ պատկերներովը զարդարելով: Նոյնպէս յառաջ բերած է անոնց բոլոր յիշատակարաններն ու արձանագրութիւնները: Մասնաւորապէս ընդարձակ խօսած է Եզրապոսի արդի հարստութեան շրջանին կառուցուած Գոհիւրէի Ս. Աստուածածին (1839), Աղբ. սանդրիոյ Ս. Պօղոս-Պետրոս (1883) եւ Գոհիւրէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ 1924—1927) եկեղեցիներուն մասին: Վերջինս զրեթէ զրեթի կէսը զբաւած է:

Շատ բաղձալի էր որ Գեր. Հեղինակը իր պատմական աղբիւրները, մանաւանդ օտար պատմագիրներու տեղիքները իրենց ամբողջութեամբ յառաջ բերած ըլլար, որ թէ՛ դործին զիտական արժէքը մեծապէս պիտի բարձրացնէր եւ թէ՛ ապագայ հետախոյզներու համար գնահատելի աշխատանք մը մատուցած պիտի ըլլար: Սակայն եւ այնպէս կը մնայ գեղեցիկ յիշատակարան մը եզրապոսի գաղութի պատմութեան համար Սրբազանի այս գործը:

Հ. Ն. Պ.

